

Aednan och Bolaget

Ett kolonialt perspektiv på gruvbrytning i Sápmi vid 1900-talets början

OSKAR BROBERG

Göteborgs universitet

KLAS RÖNNBÄCK

Göteborgs universitet

I denna uppsats analyseras exploateringen av järnmalmsfyndigheterna i Kiruna under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Författarna utgår från frågan hur ett kolonialt perspektiv kan bidra till ökad förståelse av exploateringen av de norrländska malmfyndigheterna. De visar hur framväxten av en rasifierad egenomsregim kom att forma relationerna mellan de olika inblandade aktörerna och att ekonomisk-historisk forskning har mycket att hämta från den samtida forskningen om kolonialismens historia.

Inledning

Exploateringen av de norrländska malmfyndigheterna tog fart under 1800-talets andra hälft och den var en del av en global gruvboom, då industrialiseringsprocesser i många länder kontinuerligt ökade efterfrågan på alla sorts metaller. Tidigare ekonomisk-historisk forskning, som fokuserat andra delar av världen, har analyserat processen utifrån teorier om kolonialism för att förstå konsekvenserna för till exempel markutnyttjande, arbetskraftsvillkor och kapitalströmmar. Med inspiration från denna forskning fokuserar vi i denna uppsats på Grängesbergsbolagets etablering i Kiruna och det spänningsfält som uppstod mellan å

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

Oskar Broberg (f. 1976) är docent i ekonomisk historia vid Göteborgs universitet. Han har bland annat forskat om aktiebolagsformens genombrott och finansiell modernisering i Sverige. Han har även publicerat boken *Capital and Colonialism: The Return on British Investments in Africa 1869–1969* (2019) med Klas Rönnbäck.

E-post: oskar.broberg@econhist.gu.se

Klas Rönnbäck (f. 1974) är professor i ekonomisk historia vid Göteborgs universitet. Med ett globalhistoriskt fokus har han bl.a. forskat om slavhandel, jordbruksproduktivitet och ojämlikhet. Han har även publicerat boken *Capital and Colonialism: The Return on British Investments in Africa 1869–1969* (2019) med Oskar Broberg.

E-post: klas.ronnback@econhist.gu.se

ena sidan den samiska befolkningen och å andra sidan de privata och offentliga gruvintressen som formades.

I sitt omfattande verk över Grängesbergsbolagets historia beskriver Nils Meinander noggrant hur denna exploatering gick till: järnvägsbygget, gruvbrytningens tekniska utveckling, bolagets politiska kopplingar, Grängesbergsaktiens dominans på Stockholmsbörsen, staden Kirunas framväxt och den fackliga organiseringens betydelse.¹ Det är dock slående hur ytterligt sparsamt Meinander beskriver bolagets relation till de samer som bodde i området. På de närmare 600 sidor som boken täcker nämns samer, eller "lappar" som Meinander skriver, endast vid en handfull tillfällen – och då oftast i sammanhang som inte synes ha någon större vikt för bolagets ekonomi.

Det faktum att Meinander inte ägnar frågan mer plats, liksom hans ordval vad gäller den samiska befolkningen, speglar tidens anda. Sedan boken publicerades i slutet av 1960-talet har dock frågan om ursprungsfolks förlust av mark och tillgång till naturresurser hamnat högre på den politiska agendan runt om i världen.² Detta gäller inte minst i Norden, där den karta över Sápmi som skapades av konstnären Hans Ragnar Mathisen 1975 – utgiven Sámiid Særvi ja Sámi Institutta – snabbt blev mer än en fråga om geografi. Under 1980-talet kom begreppet Sápmi att representera samiskt enande vad gäller såväl språk och kultur. Samernas historiska erfarenheter började också uppmärksammas på nya sätt såsom utställningar inom traditionella museer och utvecklade samarbeten i en växande turismnäring.³ Ett annat exempel från den kulturella sektorn var när Linnea Axelsson 2018 vann Augustpriset för sitt diktepos om en samisk familjs 1900-talshistoria. I Axelssons lyrik spelar relationen till marken och jorden – *aednan* – en avgörande roll.⁴ Samisk historia har

1. Nils Meinander, *Gränges: En krönika om svensk järnmalm* (Stockholm 1968).

2. Israel Ruong, *Samerna i historien och nutiden* (Stockholm 1982) s. 138–139; Lars Elenius, "Nationella minoritetens symboliska nationsbyggande: Föreställningen om Kvänland och Sápmi som nya former av etnopolitik bland finskspråkiga och samiskspråkiga minoriteter", *Historisk tidskrift* 138:3 (2018) s. 480–509.

3. Håkan Tunón, Märit Frändén, Carl-Gösta Ojala & May-Britt Öhman, *Uppsala mitt i Sápmi: Rapport från ett symposium arrangerat av Föreningen för samiskrelaterad forskning i Uppsala* (Uppsala 2012); Madelen Johansson, *Sápmi-som etnopolitiskt begrepp: En studie av begreppet Sápmi i tidskriften Samefolket* (Umeå 2018); Elenius (2018).

4. Se även Elin Anna Labba, *Herrarna satte oss hit: Om tvångsförflyttningarna i Sverige* (Stockholm 2020).

också fått allt större tyngd i historisk forskning.⁵ Detta märks också i nya läroböcker där Sápmi både får plats i egen rätt och som jämförelseobjekt vid utblickar till historiska processer på andra kontinenter.⁶

Vår utgångspunkt för uppsatsen är att denna rörelse inom historieforskningen inte har nått ekonomisk historia i alls samma utsträckning, trots att det finns starka skäl för att med ekonomisk-historiska metoder undersöka kopplingarna mellan samisk historia och industrialiseringsprocessens sug efter råvaror. Vår ambition är därför att undersöka dessa kopplingar och visa på ett konkret exempel där denna konfliktyta inte tidigare synliggjorts. Valet föll på Grängesbergsbolaget, eftersom företaget efter sekelskiftet 1900 helt dominerades av dotterbolaget LKAB, vars verksamhet var lokaliserat till Sápmi. Bolagets etablering i norrländska gruvor följer också ett internationellt mönster kring sekelskiftet 1900, då aktörer från de ledande industriländerna etablerade gruvor runt om i världen för att tillgodose en snabbt ökande efterfrågan på metaller.⁷ En viktig komponent i denna våg av gruvetableringar i olika periferier runt om i världen var de finansiella kopplingarna, eftersom det krävdes stora mängder riskvilligt kapital för att sjesätta projekten och att de finansiella strukturer som byggdes upp sedan avgjorde vem som kom i åtnjutande av de vinster som gruvorna genererade.⁸

Vi ställer oss frågan, i vilken utsträckning kan ett kolonialt perspektiv bidra till ökad förståelse av exploateringen av de norrländska malmfyndigheterna? Denna övergripande fråga undersöks konkret genom att fokusera på exploateringen av järnmalmsfyndigheterna i Kiruna under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

Vi analyserar utvecklingen utifrån en kombination av källor, där befintlig historisk litteratur kopplas samman med samtida press- och utredningsmaterial, i synnerhet utredningsmaterial om 1800-talets gruv-

5. Johannes Marainen, *Förflyttningar i Sápmi: gränsregleringar i Norden och deras följdverkningar för samer* (Umeå 1984); Lennart Lundmark, *Så länge vi har marker: Samerna och staten under sexhundra år* (Stockholm 1998); Lennart Lundmark, *Stulet land: Svensk makt på samisk mark* (Stockholm 2008); Gunlög Fur, "Colonialism and Swedish history: Unthinkable connections?", i Magdalena Naum & Jonas Nordin (red.), *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity* (New York 2013).

6. Maria Sjöberg & Kerstin Cassel, *En samtidig världshistoria* (Lund 2017) s. 192, 461, 665 & 933.

7. Martin Lynch, *Mining in World History* (London 2002).

8. Charles Harvey & Jon Press, "The city and international mining, 1870–1914", *Business History* 32:3 (1990) s. 98–119; Randal Michie, *The global securities market a history* (Oxford 2006).

lagstiftning.⁹ Data från dessa källor kombineras sedan med empiriska uppgifter om Grängesbergbolagets utveckling. Sammantaget ger detta oss en möjlighet att ställa exploateringen av Kirunafälten i ett nytt ljus, både i förhållande till den ekonomisk-historiska litteraturen och i förhållande till andra koloniala *mining frontiers* i till exempel Sydafrika, Nordamerika och Australien, där gruvbrytning har skett i områden med ursprungsfolk.

Viktigt vid analysen av dessa källor har varit inte bara vad som explicit diskuteras i källorna, utan därtill också vad som exkluderas och osynliggörs i källorna. Vi hämtar här inspiration från Emily Dales begrepp *anopticism*, om hur osynliggörande har varit en makt-praktik, i kontrast till Foucaults *panopticism*, där synliggörandet och övervakningen är en makt-praktik för disciplineringen av vissa grupper. Anopticism är, enligt Dale, förmågan eller makten att göra individer eller grupper osynliga, och har på samma sätt som panopticism i olika kontexter använts som ett medel för disciplinering av olika grupper.¹⁰ Osynliggörande har historiskt varit en vanlig strategi som många stater tillämpat i relation till olika ursprungsfolk, som exempelvis Bruce Miller har framhållit.¹¹ På ett liknande sätt har detta kort berörts i en svensk kontext av Curt Persson, när han diskuterar hur presentationen av samer och tornedalingar präglats av anonymisering och nedlåtande godtycklighet, vilket Persson diskuterar i termer av *obemärkliggörande*.¹² Vår ambition här är att visa på ett exempel där en sådan anopticism institutionaliserades i form av en egendomsrätlig regim med långtgående ekonomiska konsekvenser.

9. Gruvlagstiftningssakkunniga, "Betänkande med förslag till gruvlag avgivet av 1920 års gruvlagssakkunniga", *Statens offentliga utredningar 1924:16* (Stockholm 1924); Malmkommissionen, "Malmkommissionens Slutbetänkande: Utredning Angående Nyttiggörandet Av Statens Norrländska Malmfyndigheter", *Statens Offentliga Utredningar, 1924:32* (Stockholm 1924a); Malmkommissionen, "Malmtillgången i Norrbottens län: Utredning ingående i Malmkommissionens betänkande den 31 mars 1923", *Statens offentliga utredningar 1924:33* (Stockholm 1924b).

10. Emily Dale, "Anopticism: Invisible Populations and the Power of Not Seeing", *International Journal of Historical Archaeology* 23 (2019).

11. Bruce Miller, *Invisible indigenes: The politics of non-recognition* (Lincoln 2003).

12. Curt Persson, *På disponentens tid: Hjalmar Lundbohms syn på samer och tornedalingar* (Luleå 2013) s. 47–50.

Ett kolonialt perspektiv på den norrländska malmen

Vår teoretiska utgångspunkt för att ta oss an denna historia är den omfattande internationella litteratur som finns vad gäller kolonialism och det koloniala arvets fortsatta ekonomiska betydelse in i vår egen samtid.¹³ Inom ramen för denna litteratur återfinns ett antal bidrag som pekar på hur dessa idéer har bäring även på Sverige, där en stark global efterfrågan på metaller under 2000-talets början drivit på prospektering och exploatering av nya malmfyndigheter.¹⁴ I de norra delarna av landet har detta i flera fall inneburit konflikter med den samiska befolkningen, då flera av prospekteringsarna har skett i områden som traditionellt befolkats av samer.¹⁵ Konfliktlinjen mellan intressen som vill utnyttja naturresurser inom Sápmi på olika sätt är inte ny och för att kunna greppa över samtidskonfliktens olika lager argumenterar Ojala och Nordin för att det behövs ett långt historiskt perspektiv där "koloniala projekt i Sápmi analyseras ur ett globalt perspektiv".¹⁶ Detta perspektiv, att betrakta relationen som gruvbrytningen har för den samiska befolkningen i Norrland som uttryck för kolonialism, har under senare år vunnit alltmer insteg. Det gäller särskilt forskning som har fokuserat på tidigmodern tid.¹⁷

Begreppet kolonialism har använts på många olika sätt. När vi i denna uppsats använder begreppet avser vi en politik som syftar till att etablera och upprätthålla politisk och ekonomisk kontroll över specifika geografiska områden, men som behandlar koloniserade områden som skilda från den koloniala maktens centrala områden, exempelvis i termer av lagstiftning och politiska institutioner.¹⁸ En annan viktig aspekt av kolonialismen är idén om kulturell olikhet som rättfärdigar den ojämlika relation som en kolonial politik medför – formulerat omväxlande som

13. Jürgen Osterhammel, *Colonialism: A theoretical overview* (Princeton 2004).

14. Nancy Langston, "Mining the boreal north", *American Scientist* 101 (2013) s. 98–103; Arne Müller, *Smutsiga miljarder: Den svenska gruvboomens baksida* (Skellefteå 2013).

15. Coppelie Cocq, "Kampen om Gällö", *Kulturella Perspektiv – Svensk Etnologisk Tidskrift* 23:1 (2014); Carl-Gösta Ojala & Jonas Nordin, "Mining Sápmi: Colonial histories, Sámi archaeology, and the exploitation of natural resources in northern Sweden", *Arctic Anthropology* 52:2 (2015) s. 6–21.

16. Ojala & Nordin (2015) s. 6.

17. Gunlög Fur, *Colonialism in the margins: Cultural encounters in New Sweden and Lapland* (Leiden 2006); Jonas Nordin, "Metals of metabolism: The construction of industrial space and the commodification of early modern Sápmi", i Mark Leone & Jocelyn Knauf (red), *Historical Archaeologies of Capitalism* (Cham 2015) s. 249–272; Fur (2013); Ojala & Nordin (2015).

18. Osterhammel (2004) s. 15–18.

ett högravande ansvar (*the white man's burden*), som ett beskyddande av traditionella livsstilar (*lapp-skall-vara-lapp*) eller som ren och skär ekonomisk exploatering (*colour bar* i sydafrikanska gruvor).¹⁹

Snävt tolkat kan det diskuteras om definitionen gäller för vårt studieobjekt, eftersom Norrland formellt var en politiskt integrerad del av Sverige under hela den period vi studerar. Det finns emellertid en viktig distinktion här mellan kolonialism och kolonier, och i litteraturen diskuteras hur koloniala relationer kan uppstå även utan formella kolonier. På grund av asymmetriska maktrelationer kan då en kolonial relation uppstå mellan ett starkt centrum och en beroende periferi, även inom nationalstater och formellt integrerade regioner med relationen England och Wales/Irland/Skottland som historiskt exempel.²⁰ Vi menar att det som talar för att betrakta den svenska statens relation till den samiska befolkningen som kolonial under den period som vi studerar var den fundamentala skillnad som förelåg i hur den svenska staten förhöll sig till den samiska befolkningen, jämfört med hur man förhöll sig till andra svenska medborgare. En aspekt av detta är betonandet av den kulturella olikheten mellan samer och andra svenskar, eftersom den resulterade i en, både formell och informell, gråzon vad gällde den samiska befolkningens medborgerliga tillhörighet och rättigheter.²¹

I fokus för vår studie ligger dock en annan central aspekt, nämligen utvecklingen av egendomsrättsliga regimer. Rätten att nyttja en (natur) resurs kan institutionaliseras på en mängd olika sätt. I praktiken handlar det ofta om en komplex matris av olika nyttoströmmar, aktörer och typer av rättighetsanspråk. Under 1800-talet kunde det till exempel handla om att en europeisk stormakt tog kontroll över en bit mark och sedan behöll själva äganderätten, medan man lät ett gruvbolag betala ett arrende för att bedriva gruvdrift. En annan variant var att man gav privata företag tillstånd att på egen hand förhandla med den lokala befolkningen om markavtal, vilket i praktiken som regel innebar att företagen för en mycket begränsad summa tillskansade sig rätten till marken genom avtal, som senare generationer av lokalbefolkningen uppfattade som orättfärdiga.²²

19. Osterhammel (2004) s. 16; Lundmark (2008) s. 152; Charles Feinstein, *An economic history of South Africa: Conquest, discrimination and development* (Cambridge 2005) s. 74.

20. Osterhammel (2004) s. 17.

21. Ruong (1982); Lundmark (2008).

22. Klas Rönnbäck & Oskar Broberg, *Capital and Colonialism: The Return on British Investments in Africa 1869–1969* (London 2019) s. 235–277.

Brenna Bhandar har argumenterat för att koloniala regimer som regel införde vad hon kallar för rasifierade egendomsregimer (*racial regimes of ownership*). Med det menar Bhandar att de egendomsregimer som infördes under kolonialismen hade en intim koppling till den rasifiering som skedde i mötet mellan olika kulturer och samhällen. Vissa kulturer och samhällen kom av de europeiska kolonistörerna att betraktas som tillräckligt civiliserade, och deras anspråk på rätt till marker kunde i somliga fall respekteras, åtminstone teoretiskt. Andra kulturer och samhällen kom i stället att betraktas som primitiva, och deras anspråk på rätt till marker de traditionellt hade bebott kom inte att respekteras av de koloniala regimerna.²³ En central skiljelinje, menar Bhandar, rörde frågan om jordbruk. Inspirerade av filosofer som William Petty och John Locke ansåg de europeiska kolonistörerna att jordbrukande kulturer kunde göra ett legitimt anspråk på äganderätt till marken just för att de brukade – och därmed förbättrade – jorden. Kulturer och samhällen vars markanvändning ansågs ha en mer flyktig karaktär lyckades däremot sällan eller aldrig framgångsrikt hävda äganderätt till marken.²⁴ Det senare gällde i synnerhet jägar/samlar-samhällen, men även många samhällen som byggde på nomadiserande boskapsskötsel. Mycket forskning visar att Bhandars ramverk passar väl in på många olika koloniala kontexter, på såväl det koloniala Sydamerika och Nordamerika som på koloniseringen av Australien och Afrika.²⁵

Att en dylik rasifierad egendomsregim etablerades även i Sápmi har förvisso uppmärksammats i tidigare historisk forskning om samer, även om man då inte använt samma terminologi som Bhandar.²⁶ Däremot återstår fortfarande mycket att göra när det gäller att integrera den samiska befolkningens erfarenheter av detta i den ekonomisk-historiska litteraturen, som exempelvis när det gäller relationen till den växande

23. Brenna Bhandar, *Colonial Lives of Property: Law, Land, and Racial Regimes of Ownership* (Durham 2018) s. 5–17.

24. Bhandar (2018) s. 34–38.

25. Tamar Herzog, "Colonial law and 'native customs': Indigenous land rights in colonial Spanish America." *The Americas* 69:3 (2013) s. 303–321; Liz Alden Wily, "Looking back to see forward: The legal niceties of land theft in land rushes", *The Journal of Peasant Studies* 39 (2012) s. 757–758; Cole Harris, "How did colonialism dispossess? Comments from an edge of empire", *Annals of the Association of American Geographers* 94 (2004) s. 165–182. Alan Frost, "New South Wales as terra nullius: The British denial of Aboriginal land rights", *Australian Historical Studies* 19 (1981) s. 513–523; Robert Home, "Culturally Unsuitable to Property Rights? Colonial Land Laws and African Societies", *Journal of Law and Society* 40 (2013) s. 403–419.

26. Marainen (1984); Lundmark (1998); Lundmark (2008).

gruvnäringen i Norrland. Den norrländska malmen har ofta tilldelats en central roll för Sveriges ekonomiska utveckling.²⁷ Teoretiskt har dock koloniala perspektiv i allmänhet, och relationerna till den samiska befolkningen i synnerhet, varit frånvarande i denna litteratur.

Man kan också konstatera att de två böcker som har dominerat grundutbildningen i ekonomisk historia under de senaste 25 åren helt saknar referenser till Sápmi och den samiska befolkningen. I varken Lars Magnussons *Sveriges ekonomiska historia* eller Lennart Schöns *En modern svensk ekonomisk historia* nämns den samiska befolkningen överhuvudtaget.²⁸

Det centrala standardverket om Grängesbergbolaget, som också diskuterar LKAB:s tidiga historia, författat av Nils Meinander, noterar bolagets relation till den samiska befolkningen enbart i en mycket kort passus om att samerna blev ”illa störda” av malmbanan.²⁹ Denna enda mening är allt utrymme Meinander ägnar åt saken. Det kan tyckas märkligt om man betänker att järnvägarnas utbyggnad var helt centralt för gruvbrytningens expansion i allmänhet och för Grängesbergbolagets norrländska etablering i synnerhet.³⁰ Osynliggörandet av samerna skulle alltså på detta sätt komma att omfatta även historieskrivningen om den svenska gruvnäringen. Vi tolkar denna tystnad som en brist, framför allt för att flera av de ekonomiska verksamheter som ofta lyfts fram som centrala för det moderna Sveriges framväxt – järn, skog, vattenkraft – har viktiga berörings- och konfliktytor med den samiska befolkningens livsmiljöer och levnadsbetingelser. Vi kommer därför att fokusera på att studera utvecklingen av egendomsregimer, och undersöka dess relationer till utvecklingen av den norrländska gruvnäringen, för att försöka bidra till en fördjupad förståelse av den samiska befolkningens erfarenheter av malmens exploatering. I det följande beskriver vi således hur

27. Martin Fritz, *Gustaf Emil Broms och Norrbottens järnmalm: En studie i finansieringsproblematiken under exploateringstiden 1891–1903* (Göteborg 1965); Martin Fritz, *Svensk järnmalmsexport 1883–1913* (Göteborg 1967); Meinander (1968); Ulf Eriksson, *Gruva och arbete: Kiirunavaara 1890–1990* (Uppsala 1991); Ulf Olsson, *Finansfursten: K A Wallenberg 1853–1938* (Stockholm 2006); Göran Bergström, *Från svensk malmexport till utländsk etablering: Grängesbergbolagets internationalisering 1953–1980* (Uppsala 2009); Lennart Schön, *En modern svensk ekonomisk historia: Tillväxt och omvandling under två sekel* (Stockholm 2014); Lars Magnusson, *Sveriges ekonomiska historia* (Stockholm 2016).

28. Schön (2014); Magnusson (2016).

29. Meinander (1968) s. 336.

30. Oskar Broberg, *Konsten att skapa pengar: Aktiebolagens genombrott och finansiell modernisering kring sekelskiftet 1900* (Göteborg 2006) s. 185.

förhållandet mellan den svenska staten, den samiska befolkningen och näringslivsintressen såg ut och förändrades under perioden från slutet av 1800-talet till mitten av 1900-talet – med utgångspunkt i malmfyndigheterna kring bergen Luossavaara och Kirunavaara.

Gruvboomen och de egendomsrättsliga diskussionerna

Vid exploateringen av de norrländska malmerna kom de egendomsrättsliga regimer som berörde den mark där malmen bröts att genomgå ett antal viktiga förändringar. Fram till mitten av 1700-talet hade alla mineralfyndigheter på kronojord betraktats som kronans egendom, men i och med 1757 års förordning fick inmutaren dela jordägandet med staten. Detta gällde dock enbart om staten ville delta i projektet och dela på kostnader och eventuella vinster, i annat fall tillföll hela jordägandet inmutaren.³¹ De gruvstadgor som sedan antogs 1855 och 1885 var påverkade av tidens liberala anda och det antogs där att staten automatiskt avstod sin andel till förmån för inmutaren. Runt 1890 hårdnade dock striden, i takt med vetskapen om de stora ekonomiska värden som stod på spel på den kronojord där fyndigheterna i Gällivare och Kiruna låg. I diskussionen som följde betonade riksdagen i en skrivelse till Kungl. Maj:t att staten hade ett stort ansvar att nyttiggöra de stora rikedomarna i Norrland, men också att staten måste flytta fram sina positioner i frågan om malmens exploatering och att utlänningarnas rätt att äga gruvor borde inskränkas. Regeringens första åtgärd blev också att 1889 upphäva vidare inmutningsrätt i väntan på lagstiftning.³² Arbetet mynnade 1899 ut i ny lagstiftning som blev en kompromiss. Statens ställning stärktes, men utan att begränsa det privata ägandet i någon nämnvärd utsträckning. Fastighetsägare som led ekonomisk förlust på grund av den växande gruvindustrin kunde begära ersättning för detta. I och med utvecklingen av järnväg till malmfälten i Gällivare informerades exempelvis läsare av *Norrbottnens-Kuriren* om att markägare kunde inkomma till staten med begäran om ersättning för ekonomiska förluster de hade lidit på grund av bygget.³³ Det historiska källmaterialet ger dock ingen indikation på att samerna skulle fått någon särskild ersättning för bortfallet i inkomster och stigande kostnader som gruvverksamheten inne-

31. Gruvlagstiftningssakkunniga (1924) s. 290.

32. Gruvlagstiftningssakkunniga (1924) s. 291–295.

33. *Norrbottnens-Kuriren* (NK) 12/8 1903.

bar – i första hand förlust av renbetesmarker och ändrade flyttningsleder på grund av järnvägens sträckning.³⁴

Ett viktigt skäl till att samerna inte fick någon särskild ersättning förefaller vara deras svaga äganderättsliga position. I samtliga tidiga utredningar om den norrländska gruvverksamheten, och i den lagstiftning som följde på dem, så var den samiska befolkningen helt osynliggjord. Att gruvverksamhet skulle kunna få särskilda, och negativa, konsekvenser för deras traditionella näringar problematiseras således inte. Detta är slående likt hur ursprungsfolk på många andra håll i världen ofta blev osynliggjorda av respektive stat när det gällde definitionen av rättighetsanspråk och tillgång till ekonomiska resurser.

Samtidigt som det statliga utredningsmaskineriet kring sekelskiftet 1900 började gå för högvarv för att hantera de nya situationer som den norrländska malmexploateringen skapat vad gällde relationen mellan stat och företagarentressen, fortskred en parallell process som handlade om samernas egendomsrättsliga situation. Samer bebodde och nyttjade flera av de områden som berördes av gruvexploateringen, men i likhet med andra seminomadiska ursprungsfolk runt om i världen hade den samiska befolkningen inte tillerkänts privat äganderätt till enskilda markområden. Den samiska befolkningens tillgång och rätt till jord hade successivt förändrats från 1500-talet och framåt, i första hand beroende på den svenska statens skiftande intresse för frågor som rörde den mark som samerna nyttjade.³⁵ Under 1600-talet skattade samer för så kallade lappskatteländ, men rätten till dessa marker försvagades under 1700-talet.³⁶ Inrättandet av den så kallade Lappmarksgränsen 1749 delade upp Norrland i en västlig del där samernas tillgång till jakt- och betesområden tillerkändes av den svenska staten, och en östlig del där kustböndernas intressen sattes främst. Under 1800-talet tilltog inflyttningen till Norrland och med stigande ekonomisk aktivitet ökade trycket på att omförhandla gränsdragningen.³⁷ På 1870-talet flyttades gränsen betydligt närmare fjällkedjan och därmed beskars samernas tillgång till fiskevatten, jakt- och betesmarker. Omförhandlingen av gränsen föregicks av ett flertal riksdagsdebatter 1871 och 1873. Den förra gällde mer allmänt om den samiska befolkningens rätt till sina marker, och den

34. Persson (2013) s. 24, 99.

35. Lundmark (2008).

36. Kaisa Korpijaako-Labba, *Samerna och jordäganderätten* (Kautokeino 1985).

37. Lundmark (2008) s. 59–64.

senare gällde mer specifikt rätten till renbete. I båda fallen dominerade en positiv grundton i riksdagen visavi samernas rättigheter i dessa frågor, där flera av talarna argumenterade för samernas större rätt till jorden, i kraft av att vara ursprungsbefolkning. En av de främste förespråkarna för denna linje var riksdagsledamoten, och tillika riksarkivarien, Johan Jakob Nordström som menade att: ”Den samiska folkstammen erfordrar skydd för sitt näringsliv och uråldriga rättigheter. Deras historiska besittningsrätt till marken i den höga norden kan inte förnekas.”³⁸

Ur ett egendomsrättsligt perspektiv fanns det dock en detalj i det uttryckta stödet för den samiska befolkningens rättigheter som skulle komma att spela stor roll för den fortsatta utvecklingen. Som Lennart Lundmark visar i sin genomgång av riksdagsdebatten 1873 fanns det en viktig distinktion mellan samernas rätt att nyttja stora markområden i Norrland för renbete och att tillerkänna samerna äganderätt till jorden. När den ovan citerade Nordström argumenterade för samernas faktiska äganderätt till jorden, blev han unisont attackerad från flera håll. I stället var det ett slags servitut till renbete, fiske och jakt som samerna kunde vinna gehör för.³⁹ Som Lennart Lundmark har noterat så ansåg en stor majoritet av ledamöterna i den svenska riksdagen att samer stod på en ”lägre kulturnivå”, och att de var allt för ”primitiva” för att kunna tillerkännas äganderätt.⁴⁰ Just denna diskriminering, där samer endast fick dispositionsrätt, och inte äganderätt, var också en av de stridsfrågor som tidigt kom att uppmärksammas av samer själva. En av de tidiga debattörerna i frågan var Elsa Laula, som i sin stridsskrift *Inför lif eller död? Sanningsord i de lappska förhållandena* från 1904, skrev:

Nybyggarna hafva erhållit äganderätt till sina hemman, under det att lapplandet förklarades vara kronomark. Med anledning häraf bortadvocerades lapparnes rätt till den jord, hvaruppå vi alla, naturligt sedt, hafva att hämta vårt lifsuppehälle. [...] Med de jämtländska lapparnes öde framför sina ögon, dessa som jagats upp till ofruktbara berg på grund af att deras rättsfråga till jorden ej beaktats, kunna icke de vester- och norrbottniska lapparne inse annat öde, äfven de, sålänge frågan om rätten till jord icke löses.⁴¹

38. Citerad i Lundmark (1998) s. 81.

39. Lundmark (1998) s. 84.

40. Lundmark (2008) s. 98.

41. Elsa Laula, *Inför lif eller död? Sanningsord i de lappska förhållandena* (Stockholm 1904) s. 13–14.

Gruvboomen pågick alltså parallellt med en institutionell strid om äganderätten till marken i Norrland, som slutade med att två egendomsrättsliga regimer etablerades. Det är också slående hur dessa två egendomsrättsliga regimer utvecklades parallellt, men utan någon nämnvärd koppling emellan de två. Regimerna kom att få stor betydelse för hur vinsterna från gruvverksamheten fördelades och för vem som kunde göra anspråk på kompensation när annan verksamhet påverkades av gruvbrytningen. Den första var strikt fokuserad på gruvintressen och definierade den äganderättsliga relationen mellan staten och privata intressen. Den regimen präglades av att det blev svårare för internationella aktörer att agera på egen hand i Norrland och att samerna blev osynliggjorda i brist på formell äganderätt. Den andra egendomsrättsliga regimen definierade den samiska befolkningen utifrån deras position som renbeteskötande nomader, trots att en stor andel av samerna inte var renskötare. I likhet med ursprungsfolk på många andra håll i världen kom de svenska samerna därmed att få leva med en tydligt rasifierad egendomsregim, där de inte tillerkändes formell äganderätt till marken just på grund av sin traditionella livsstil.

Grängesbergsbolagets etablering och verksamhet i Kiruna

Exploateringen av den norrländska malmen präglades av den första vägens globalisering. Detta blev tydligt under andra halvan av 1800-talet, då främst engelska och tyska intressen etablerade sig i Sverige. Den 30 juli 1896 hölls konstituerande bolagsstämma för Grängesbergsbolaget i Stockholm. Den tysk-brittiske finansmannen Ernest Cassel hade då själv tecknat sig för 8 780 aktier, av totalt 19 090 stycken, och tillsammans med övriga engelska intressen ägdes bolaget initialt till 95 procent av internationella investerare. Cassel var kring sekelskiftet 1900 en av Londons mäktigaste finanspersoner, med nära band till bankfirman Rothschild och som en inre del av Edward VII:s kosmopolitiska sociala nätverk.⁴² Cassel deltog aktivt i många projekt runt om i det brittiska imperiet – inte minst i Afrika – bland annat som investerare i gruvor, som förmedlare av statslån och som initiativtagare till bankbildningar.⁴³ Bo-

42. Karl-Gustaf Hildebrand, *I omvandlingens tjänst: Svenska Handelsbanken 1871–1955* (Stockholm 1971). s. 60; Niall Ferguson, *The world's banker: The history of the House of Rothschild* (London 1998) s. 770, 869.

43. Alan Cartwright, *The Corner House: The Early History of Johannesburg* (Cape Town 1965) s. 127; George Wheatcroft, *The Randlords: The men who made South Africa* (London

laget blev redan från start Sveriges största järnvägs- och gruvkombinat.⁴⁴

Vid tiden rådde högkonjunktur i Sverige och intresset var stort för gruvbolag både i Sverige och internationellt. Då det ännu inte fanns någon väl fungerade börs i Stockholm skedde huvuddelen av affärerna genom nätverk av bankirer, stadsmäklare och affärsbanker. För sina svenska affärer samarbetade Cassel nära med såväl Stockholms Handelsbank som Skandinaviska Kreditaktiebolaget, även om Skandinavbankens chef Theodor Mannheimer samtidigt kritiserade Cassel för hans arbetsmetoder. Cassel gjorde sig känd för att kombinera hög belåning, icke-transparenta nätverk och aggressiv förhandlingsteknik – med påtagliga likheter med de så kallade *Randlords*, som vid samma tid exploaterade Johannesburgs guldfyndigheter i södra Afrika.⁴⁵

Samtidigt som Cassel bidrog till att stöpa om gruvnäringen i landets mellersta delar, pågick en lika utdragen process kring malmfyndigheterna i Norrland. Fosforrik malm, stora avstånd och bistert klimat bidrog till att de finansiella riskerna där var än högre, trots tydliga indikationer på att malmtillgångarna var stora i såväl Gällivare som Kiruna.

Kampen om den norrländska malmen målades i den allmänna debatten upp som en nationalistiskt färgad konflikt mellan å ena sidan hänsynslösa internationella finansiärer och å andra sidan trängda mel-lansvenska järnproducenter och den svenska nationens intresse.⁴⁶ När denna konflikt målades upp i debatten fanns ingen plats för samerna eller deras eventuella rättighetsanspråk. Konflikten hårdnade när den svenska regeringen 1888 underkände det engelska bygget av den, i princip, färdiga järnvägen mellan Gällivare och Luleå. Staten trädde då in och tog över ägande och ansvar för banans slutförande.⁴⁷ Något år senare, 1890, grundades LKAB av svenska investerare.⁴⁸ Efter ett antal politiska turer, kunde Ofotenbanan öppnas i slutet av 1902. I och med avtalet tryg-gades LKAB:s möjligheter att skeppa ut malm från den hamn i Narvik, som till skillnad från Luleå var isfri 12 månader om året. Parallellt med

1985) s. 134; Geoffrey Jones, *British multinational banking, 1830–1990* (Oxford 1993) s. 109–110; Ferguson (1998) s. 814, 839, 869, 914, 921.

44. Meinander (1968) s. 28–33.

45. Ernst Söderlund, *Skandinaviska banken i det svenska bankväsendets historia 1864–1914* (Stockholm 1964) s. 265–70, 278–86; Meinander (1968) s. 59–64; Rönnbäck & Broberg (2019) s. 283–309; Wheatcroft (1985).

46. Malmkommissionen (1924a) s. 84–92; Persson (2013) s. 29; Broberg (2006) s. 186–187.

47. Meinander (1968) s. 71–76.

48. Olsson (2006) s. 195.

järnvägens färdigställande visade det sig dock att LKAB:s finansiella resurser var otillräckliga och efter förhandlingar om en försäljning till staten strandat, köpte till sist Grängesbergslaget upp LKAB i februari 1903.⁴⁹

Grängesbergslaget utvecklades sedan mycket starkt fram till första världskrigets utbrott och malmfälten i Kiruna etablerade sig som en av världens viktigaste järnmalmsexportörer.⁵⁰ Vid bildandet 1896 var Grängesbergslagets försäljning omkring 400 000 ton. Efter uppköpen av malmfälten i Kiruna och Gällivare 1903 steg kurvan brant och 1913 bröt och exporterade koncernen över fem miljoner ton järnmalm, varav Kiruna stod för drygt tre miljoner. Detta gjorde att Grängesbergslaget vid första världskrigets utbrott stod för 85 procent av den svenska järnmalmsexporten, varav mer än hälften utgjordes av malm från Kiruna. Brytningen härifrån var inte bara kvantitativt viktigast, utan vinstmarginalerna var också störst i Kiruna. Eftersom transportkostnaden utgjorde cirka 80 procent av kundens totala kostnad för järnmalm gynnades gruvan kraftigt av järnvägen till Narvik och det fördelaktiga transportavtalet med staten.⁵¹ I princip all produktion gick på export och i genomsnitt 80 procent gick till Tyskland. För Grängesbergslagets del innebar expansionen i Norrland att man också etablerade sig som Stockholmsbörsens helt dominerande bolag – 1913 utgjorde "Grängesbergare" 52 procent av den totala omsättningen på Stockholmsbörsen.⁵²

Det svenska samhällets, och den svenska statens, syn på samer skulle under denna tid fortsatt ha en avgörande betydelse för samernas relation till den norrländska gruvnäringen. I det offentliga samtalet förmedlades en helt oreflekterad bild av Norrland som en kulturell obygd med slumrande ekonomiska resurser och med samerna som ett exotiskt inslag i ett glest befolkat land.⁵³ I *Stockholms-Tidningen* kunde man exempelvis i juli 1902 läsa Sven Norrmans reportage om Ofotenbanan som turistled, där han skrev: "Tro ej, att banan går genom lappläger och renhjordar. På hela resan tvärs igenom det väldiga landet såg jag blott fem

49. Meinander (1968) s. 82–96; Hildebrand (1971) s. 54–61; Olsson (2006) s. 193–212.

50. Fritz (1967) s. 3, 17.

51. Meinander (1968) s. 126–140 samt vikblad 3 och 4.

52. Erland Waldenström, "Grängesbergsaktien som börspapper genom tiderna", i Stig Al-gott (red.), *Stockholms Fondbörs 100 År* (Stockholm 1963) s. 363.

53. Persson (2013) s. 14.

lappar och några dussintal renar (vildrenar?).⁵⁴ När *Aftonbladets* reporter i juli 1903 delgav sina läsare öppnandet av malmbanan till Narvik rapporterades det entusiastiskt att järnvägen öppnade för en storartad utveckling både ekonomiskt och kulturellt. Reportern beskrev vidare hur kungen vid sitt besök i Abisko ”gick fram och hälsade samt klappade en och annan af lapparna på kinden. Där var den gamle rödskäggige Nia, som fått medalj för god renskötsel, där var den väldige björnjägaren, som fällt nio björnar.”⁵⁵ Denna exotiserande blick på samer utgjorde även en grund för en framväxande turism i området.⁵⁶ Svenska Turistföreningen beskrev lockande i sin årsskrift från 1906 hur man vid ett besök på turiststationen i Abisko ”har möjlighet att träffa på något lappläger och göra detta säregna nomadfolk närmare bekantskap”⁵⁷.

Likartade föreställningar om samer som något exotiskt var allmänt spridda. Den rasifierade egendomsregim som hade etablerats, med samisk nyttjanderätt till marker för specifika näringar som renskötsel men ett osynliggörande av den samiska befolkningen i för gruvnäringen centrala fora, beskar effektivt samernas möjligheter att ta del av avkastningen från gruvnäringen, eller ens att få någon ekonomisk kompensation för den skada som traditionella samiska näringsidkare kunde lida av den växande gruvnäringen. Detta kom konkret till uttryck inte minst i frågan om gruvlagstiftningen, där det samiska perspektivet lyste med sin frånvaro.⁵⁸

Att samiska näringar kunde lida betydande skada av den växande gruvnäringen förefaller dock otvetydigt utifrån flera olika källor. En fråga som fick viss uppmärksamhet i olika sammanhang var just järnvägstrafiken till och från malmfälten, och dess konsekvenser för rennäringen. I lappfogdens berättelse för år 1901, återgiven i *Norrbottens-Kuriren* i mars 1902, påstods det att ”Af järnvägstrafiken uppefter Torne Träsk har ingen nämnvärd skada på renar hittills förekommit oaktadt banan går igenom betesland, hvilka sommaren igenom hvimla av renar.”⁵⁹ Redan i följande års berättelse från lappfogden noterades däremot att ”Något

54. *Stockholms-Tidningen* (ST) 26/7 1902.

55. *Aftonbladet* (AB) 15/7 1903. För liknande exempel se även Gustaf Frank, *Kiruna 1900–1950: Minnesskrift till 50-årsjubileet* (Stockholm 1950) s. 124.

56. Persson (2013) s. 31–33.

57. Citerat i Persson (2013) s. 34.

58. Gruvlagstiftningssakkunniga (1924); Malmkommissionen (1924a); Malmkommissionen (1924b).

59. NK 7/3 1902.

som vållat en del fjäll-lappar betydande afbräck är trafiken å Ofotenbanan. Under höstmånaderna har där öfverkörts långt över ett hundratal renar.”⁶⁰ Senare samma år skrev signaturen *Enga* en artikel under rubriken ”Ett besök i ett lappläger”, där skribenten uppgav sig ha mött och talat med samerna Per Larsson Hofva, Mickel Mickelson Inga och Nils Jonsson Sari i ett läger vid Luossajärvis strand. En av dessa samer kunde Enga intervjuas eftersom han talade svenska:

På fråga om hvad lapparna tyckte om tillkomsten av Ofotenbanan, svarade min sagesman i likhet med andra lappar, som jag varit i tillfälle att samtala med i detta ämne: att trafikerandet af denna bana var för dem orsak till stora olägenheter, hvarförutom de finge vidkännas rätt stora förluster, då deras renar blifva öfverkörda och massakrerade.⁶¹

Just i denna fråga kom samernas intressen inte att helt osynliggöras, utan svenska staten – genom Järnvägsstyrelsen – beslutade om att en viss ersättning skulle utgå för renar som kördes över av tåg.⁶² I intervjun som Enga genomförde med samer framgick dock tydligt att de intervjuade samerna ansåg att den ersättning som utgick i alla fall vid den tiden då intervjun gjordes var ”orimligt låg”.⁶³ Dessutom handlade ersättningen om konkreta förluster av renar, men inte om de mer strukturella kostnader som uppstod för att skapa nya flyttnings- och vandringsmönster för renarna.

Men även gruvbrytningen i sig förefaller ha haft betydande negativa konsekvenser för många samer. Polisuppsyningsman A. Berglund skrev exempelvis en insändare under rubriken ”Skall lappen dö?”, där han argumenterade för att samer behövde beredas möjlighet att kunna fortsätta bedriva sina traditionella näringar. Ett av många hinder för dessa näringar var, enligt Berglund, uppenbarligen gruvdriften i Norrland, eftersom han argumenterade för att ”Förplikta grufägarna att lägga renhagar omkring sina grufområden och inmutningar!”⁶⁴ I *Norrbottnens-Kuriren* skulle en insändare signerad ”Renlapparna i Arvidsjaur” kommentera Berglunds text i positiva ordalag, och intyga att innehållet över lag var

60. NK 25/10 1902, 27/2 1903.

61. NK 29/5 1903.

62. NK 9/4 1904.

63. NK 29/5 1903.

64. Insändaren refererades i ett stort antal media runt om i landet, exempelvis i *Jämtlands-posten* 21/8 1903 och i *Dagens Nyheter* 23/8 1903.

sanningsenligt, även om samerna kring Arvidsjaur inte själva drabbades av gruvnäringen vid denna tid.⁶⁵ Gruvdriftens negativa konsekvenser för den samiska befolkningen kom också att utgöra en viktig utgångspunkt för den kritik som några år senare formulerades av den samiska debattören Karin Stenberg och skriftställaren Valdemar Lindholm. Genom historiska exempel tecknade de en mörk bild av bergsbrukets effekter på den samiska befolkningen.⁶⁶ Deras analys landade i att den svenska statens begränsningar av samisk äganderätt hade haft en avgörande betydelse för utvecklingen:

Liksom sålunda den samiska nationen äger rätt till landet i sin helhet [...] anse vi, att svenska staten gentemot oss begått ett övergrepp men på samma gång djupt kränkt hela den äganderättsprincip varpå det svenska samhället är grundat.⁶⁷

Hjalmar Lundbohm och samerna

I skärningspunkten mellan privata gruvintressen och den samiska befolkningen, men också mellan idén om det storsvenska och den exotiserade samiskheten, fanns en man som inte bara förkroppsligade många av de krafter som var i omlopp kring sekelskiftet 1900, utan som också deltog aktivt i att forma dessa relationer. Det var Grängesbergsbolagets starke man i Kiruna fram till 1920, LKAB:s förste disponent Hjalmar Lundbohm. Förutom att han i sin roll som företagsledare var central för LKAB:s ekonomiska utveckling, så blev han också en viktig person för hur relationen mellan bolaget och det omgivande samhället utvecklades.⁶⁸

Lundbohm, som var utbildad geolog, kom till Norrland första gången 1889 som medlem i den så kallade Apatitkommissionen. Kommissionen hade till uppgift att klarlägga om det fanns förutsättningar för storskalig produktion av fosfatbaserade gödningsmedel. Därefter återkom han till trakterna kring Kiruna ett flertal gånger för att genomföra olika geologiska undersökningar, innan han sommaren 1897 erbjöds ett förmånligt chefsuppdrag inom LKAB. Lundbohm hade då blivit ett etablerat namn

65. NK 16/9 1903.

66. Valdemar Lindholm & Karin Stenberg, *Dat läh mijen situd! Det är vår vilja: En vädjan till den svenska nationen från samefolket* (Stockholm 1920) s. 32–34.

67. Lindholm & Stenberg (1920) s. 88.

68. Meinander (1968); Curt Persson, *Hjalmar Lundbohm: En studie om ledarskap inom LKAB 1898–1921* (Luleå 2015).

inom såväl geologiska, politiska som finansiella kretsar när det gällde expertis rörande de norrländska malmfyndigheterna i allmänhet och järnmalmen i Kiruna i synnerhet.⁶⁹ Lundbohm ingick exempelvis i kommittén som under 1890-talet ledde utredningsarbetet kring en ny gruvlagstiftning.⁷⁰ Hans inflytande i det lokala samhället finns det mycket vittnesbörd om i både samtida källor och sentida forskning. En konkret illustration av den formella sidan av denna makt återfinns i Curt Perssons skildring av Kirunas frånskiljande från Jukkasjärvis kommun.⁷¹ Kommittén är fotograferad på Bolagshotellets trappa. Enligt gällande fyrskalesystem hade Lundbohm ensam över 100 röster, kronojägaren och folkskolläraren hade ett fåtal röster, medan de tre samebyarnas representanter endast hade yttranderätt.

Vad gäller samernas reella position, förstärktes under 1910-talet idéerna om kulturell olikhet, vilket kom att påverka debatten om samiska rättigheter. En diskurs syftande till aktiv särartspolitik – i samtiden benämnd som lapp-skall-vara-lapp – växte fram.⁷² Detta var ett tankegods som starkt färgade Hjalmar Lundbohm och hans ledarskap i LKAB, och Lundbohm kom också att bli en av de ledande aktörerna i formandet av denna diskurs.⁷³ Tydligt färgad av rasbiologiskt tankegods gjorde Lundbohm en klar åtskillnad mellan det svenska och det samiska, vilket också inbegrep en paternalistisk och romantiserande bild av den samiska befolkningen. En effekt av detta synsätt var att Lundbohm såg det som en nödvändighet att, som han själv skrev, begränsa tillgången till "civilisationens bågare". Detta skulle i första hand ske genom att begränsa samernas tillgång till utbildning och genom skapandet av särskilda skolor med anpassat innehåll.⁷⁴

I promemorior, inlagor och brev återkom Lundbohm även till den koloniala exploaterings effekter i termer av problem för renskötande samer.⁷⁵ Gunnar Ahlström återger exempelvis en ingående skildring, författad av Lundbohm själv, om hur den berörda samebyn ställdes inför fullbordat faktum vid Kirunavaaras exploatering:

69. Persson (2015) s. 31–66.

70. Gruvlagstiftningssakkunniga (1924).

71. Persson (2013) s. 80.

72. Lundmark (1998) s. 99; Ruong (1982) s. 181–186.

73. Lennart Lundmark, *Lappen är ombytlig, ostadig och obekvämt: Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv* (Umeå 2002); Persson (2013) s. 82.

74. Persson (2013) s. 84.

75. Persson (2015) s. 133–138.

Sent på hösten 1901, då Rautuslapparne på sin varje år upprepade flyttning från fjällen ned mot skogslanden kommo till Luossajärvi, där många lappar förut dragit fram, funno de sin flyttningsväg tvärt avskuren av en järnväg som dragits från Kirunavaara. På sluttningen av detta berg som de förr brukat översvämma med sina renhjordar funno de rutschbanor, på vilka malmen nedfraktades från de högt liggande gruvpallarne och i dessa sågo de talrika människor, vilka bröto malmen under mycket buller av frustande bormaskiner och smattande skottsälvor. Icke en ren skulle vågat passera detta ställe [...] den förfärligaste villervalla uppstod och det kostade lapparna veckor av mödosamt arbete att åter samla sin egendom för att kunna fortsätta sin vandring.⁷⁶

Lundbohm förefaller dock inte ha sett det som motiverat att bolaget i någon särskild ordning skulle kompensera de drabbade samerna för dessa negativa effekter.⁷⁷ I flertalet andra skrifter lägger Lundbohm i stället skulden för samernas utsatta position i första hand på nybyggarbönder och unionsupplösningen, för att dessa begränsade samiska renbetesmarker.⁷⁸ I sin iver att skydda samerna från civilisationens degenererande kraft verkar Lundbohm också ha varit negativ till att anställa samer och därmed också begränsat deras möjligheter att dra ekonomiska fördelar av den växande gruvindustrin. Curt Persson diskuterar huruvida Lundbohm skulle utfärdat något officiellt förbud mot att anställa samer och något sådant verkar inte ha funnits. Däremot tyder mycket, enligt Persson, på att hindret var informellt, vilket också LKAB:s anställningslistor under tidigt 1900-tal vittnar om i sin brist på samiska namn.⁷⁹

Avslutande diskussion

Idéerna om att lapp-skall-vara-lapp fick inte stå oemotsagda. Redan under 1900-talets första årtionden mobiliserade den samiska befolkningen ett motstånd mot den kulturella särartspolitik. Genom personer som exempelvis Elsa Laula, Torkel Tomasson och Karin Stenberg fick sam-

76. Citatet är hämtat från Gunnar Ahlström, *De mörka bergen: En krönika om de lappländska malmfälten* (Stockholm 1966) s. 276–278. Texten är hämtad från ett oavslutat manuskript som förvaras på Lundbohmsgården i Kiruna och som, enligt Ahlström, var tänkt som en del av en skrivelse till Civilepartementet 1908.

77. Persson (2015) s. 133–138.

78. Persson (2013) s. 86–87.

79. Persson (2013) s. 77–78.

erna egna språkrör i den offentliga debatten.⁸⁰ Det gjordes också olika försök att organisera sig på nya sätt: 1918 hölls ett första landsmöte och 1919 började *Samefolkets Egen Tidning* ges ut. Dessa försök att etablera en alternativ samepolitik vann visserligen stöd i begränsade kretsar, men på det stora hela präglades diskursen i Sverige långt in på mellankrigstiden av idéerna om kulturell olikhet och konkret dominerade en särartspolitik med tvångsförflyttningar, nomadskolor och ett osynliggörande av den majoritet samer som inte var renskötare.

Redan under 1800-talet förlorade alltså samerna i princip den institutionella markstriden gentemot den svenska staten. Tidigare forskning har visat att en rasifierad egendomsregim, för att använda det begrepp som Brenna Bhandar föreslår, kom att etableras i Sápmi, där samer inte tillerkändes äganderätt till mark – aednan – på grund av deras seminomadiska livsstil. På det sättet uppvisar det här studerade fallet stora likheter med hur ursprungsfolk behandlades på en lång rad håll i världen vid samma tid. I Sápmi, liksom i europeiska kolonier i Afrika, Amerika och Australien drevs denna utveckling under 1800-talets andra hälft av finansiella aktörer, med understöd av gruvexpertis och statlig kolonialpolitik, från Europas ekonomiska stormakter, i första hand Storbritannien. Kring sekelskiftet 1900 förändrades dock maktbalansen i Norrland när den svenska staten ökade sitt inflytande på de utländska kapitalintressenas bekostnad. Det historiska källmaterialet ger dock inget stöd för att det skulle handla om en avkoloniseringsprocess vad gäller förhållandet till samerna, utan snarare att den koloniala relationen omdefinierades till att gälla den svenska statens förhållande till den samiska befolkningen.

Att samerna förlorade striden om äganderätt till markerna i Sápmi fick också till effekt att frågan, med några få undantag, därefter länge lyser med sin frånvaro i det historiska materialet. Den av staten förda samepolitiken kom i stället att fokusera på tillgången till renbete och i likhet med koloniala exploateringsprocesser i andra delar av världen marginaliserades ursprungsbefolkningen i politiska beslutsprocesser. Effekten blev att det dröjde ända in på 2000-talet innan frågan om gruvnäringens relation till den samiska befolkningen formellt diskuterades mellan berörda parter, i och med att diskussioner mellan LKAB och

80. Laula (1904); Lindholm & Stenberg (1920); Ruong (1982); Fatima Bremmer, *Ett jävla solsken: En biografi om Ester Blenda Nordström* (Stockholm 2017).

då den berörda samebyn Laevas inleddes för att reda ut gruvnäringens historiska och samtida effekter.⁸¹

Parallellt med utvecklingen av en rasifierad egendomsregim i Sápmi pågick arbetet med att utveckla den svenska gruvlagstiftningen. I den här uppsatsen har vi velat visa att samer i hög grad kom att osynliggöras även i den processen. Det här var, för att använda Emily Dales begrepp, en anoptisk strategi, där själva osynliggörandet speglar den svenska statens maktutövning över den samiska befolkningen. Att så skedde berodde sannolikt på de stora ekonomiska värden som stod på spel, och på det riksintresse som staten uppfattade att de norrländska malmtillgångarna utgjorde. Utformningen av gruvlagstiftningen medförde förvisso att markägare som påverkades av gruvverksamheten kunde begära ekonomisk kompensation. Att samer inte erkändes som ägare till marken i Sápmi lade dock grunden till att de inte ens kunde göra anspråk på sådan kompensation för de skador som gruvnäringen bevisligen åsamkade deras traditionella näringsverksamheter.

Den samiska befolkningen skulle under denna tid inte heller kunna ta del av det ekonomiska välstånd som gruvnäringen innebar genom att söka arbete inom näringen, därför att ledningen för LKAB – med Hjalmar Lundbohm i spetsen – undvek att anställa samer. Bolagets ledning förefaller alltså ha haft ett paternalistiskt och kolonialt förhållningssätt till samer under 1900-talets första årtionden.

Historisk forskning har under senare år alltmer analyserat den samiska befolkningens erfarenheter i ett längre historiskt perspektiv. Detta har dock inte gjorts i någon nämnvärd utsträckning inom den ekonomisk-historiska forskningen trots att ekonomiska verksamheter och specifika naturresurser, som på olika sätt har kopplingar till Sápmi, spelat stor roll i rådande berättelser om det moderna Sveriges framväxt. Vi har i denna uppsats försökt visa på ett konkret sätt att närma sig dessa frågor med ekonomisk-historiska frågor och metoder.

81. Kristina Sehlín MacNeil, "Shafted: A case of cultural and structural violence in the power relations between a Sami community and a mining company in Northern Sweden", *Ethnologia Scandinavica* 45 (2015) s. 73–88.

Aednan and the Company: A Colonial Perspective on Mining in Sápmi in the Early Twentieth Century

Despite a growing international focus on indigenous people in colonial history in general, and an emerging field of Sámi-related history in Sweden in particular, the impact on the field of Swedish economic history is still very limited. This is problematic, given that the dominant narrative on the modernization of the Swedish economy during the nineteenth and twentieth centuries still rests heavily on the exploitation of natural resources located in Sápmi. In this article we pose the question: to what extent can a colonial perspective further our understanding of the exploitation of mineral deposits in the northern part of Sweden? To pursue such an analysis, we specifically address the development of the iron ore mine in Kiruna during the late nineteenth and early twentieth century. We use a combination of sources (the press, government investigations and literature) to probe the relationships between the Sámi people and the private and public interests that were formed in the wake of the development of the mine, which in just a few years developed into the largest mine in Sweden and the dominating stock on the Stockholm Stock Exchange. We show that theoretical approaches developed in the tradition of critical colonial history can offer productive modes of analysis when it comes to furthering our understanding of the structural discrimination against the Sámi people. We argue that these theoretical approaches can open up important new avenues for scholars in economic history to search for new sources or revisit old ones with new questions about how the modernization of Sweden came about.

Keywords: Sweden, Sapmi, Kiruna, Anopticism, Colonialism, LKAB, Grängsbergbolaget, Hjalmar Lundbohm